

**MILLIY MAFKURAVIY ONG – IJTIMOIIY ONGNING TARKIBIY
QISMI**

Xudjaqulova Feruza Raxmatovna

*Navoiy davlat univeersiteti,
dotsenti v.b.*

Аннотация: Ushbu maqolada O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida jamiyat hayotida yuz berayotgan voqea, hodisa va jarayonlarning mazmun-mohiyatini tahlil qilish asosida o'quvchi-talaba yoshlarning milliy mafkuraviy ongini shakllantirishning falsafiy jihatlarini o'rganishdan iborat

Аннотация: В данной статье рассматриваются философские аспекты формирования национального мировоззренческого сознания студентов и молодежи на основе анализа сущности событий и процессов, происходящих в жизни общества на новом этапе развития Узбекистана.

Annotation: This article is a philosophical aspect of the formation of the national ideological consciousness of students based on the analysis of the content of the events, processes and processes taking place in the life of society at a new stage of development of Uzbekistan.

Kalit so'zlar: Mafkura, milliy mafkura, g'oya, g'oyaviy-mafkuraviy hayot, mafkuraviy ong, mafkuraviy faoliyat, mafkuraviy munosabat, mafkuraviy bashorat, mafkuraviy vaziyat, mafkuraviy maqsad, mafkuraviy siyosat, mafkuraviy tajovuz, g'oyaviy ziddiyat, g'oyaviy qaramlik, gnoseologiya, jamiyat, ideosfera, ma'naviy dunyo, vosita, usul, ta'lim, tarbiya.

Ключевые слова: Идеология, национальная идеология, идея, идейно-идеологическая жизнь, идейное сознание, идеологическая деятельность, идеологическая установка, идеологическое евангелие, идеологическая ситуация, идеологическая цель, идеологическая идеология, идеологическая политика, идеологическая идеология, идеологическая идеология, идеологическая идеология, идеологическая идеология, идеологическая идеология, идеологическая идеология.

Yoshlarning milliy mafkuraviy ongini shakllantirish masalasi ko'p jihatdan ularning qanday jamiyatda yashayotganliklariga bog'liqdir. Chunki, har qanday inson zoti nafaqat tabiatdan tashqarida, balki jamiyatdan ham tashqarida yashay olmaydi. Aristotel aytganidek jamiyatdan tashqarida faqat geniy yoki aqldan ozgan odam yashashi mumkin. Shu sababli jamiyatning genezisi, evolyutsiyasi va rivojlanishini tushunish, jamiyat a'zolariga tushuntirish masalasi mafkuraviy-falsafiy mushohadalar orasida muhim o'rinni egallaydi.

“Jamiyat”¹ tushunchasi ko’p ma’noli bo’lib, uni tor ma’noda: 1) jamiyat – ijtimoiy munosabatlarning yig’indisi; 2) jamiyat - insoniyat tarixining ma’lum bir bosqichi; 3) jamiyat – tarixiy taraqqiyotning alohida, aniq bir sub’ekti, keng ma’noda jamiyat – tarixiy taraqqiyotning ma’lum bosqichida tabiat qo’ynidan insonlarning mehnati tufayli ajralib chiqqan holda moddiy boyliklar yaratishning muayyan usullari va muayyan ishlab chiqarish munosabatlari bilan xarakterlanadigan ijtimoiy munosabatlar yig’indisi sifatida ta’riflash mumkin.

Jamiyatning genezisi, evolyutsiyasi va rivojlanishini tushuntirish haqida insoniyat paydo bo'lgandan boshlab bir qator mafkuraviy jihatdan konseptual

1 « Жамият» тушунчаси арабча сўз билан аталган бўлиб, унинг луғавий маънолари ўзбек тилида – йиғилиш, уюшма, гуруҳ деганидир// Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006.– Б.68.

ahamiyatga ega bo'lgan falsafiy modellar ishlab chiqilgan. Bular quyidagilardan iborat.

Diniy-mifologik model. Bu modelga ko'ra jamiyat ham inson kabi Xudoning karomati ila yaratilgandir. Bu xususda Antik davr faylasuflari jamiyatni o'zining rivojlanish qonuniyatiga ega bo'lgan uyushma emas sifatida emas, balki Kosmik borliq (Xudo)ning bir komponenti sifatida talqin qilishgan. Bu davrdagi mafkuraviy ongning sohiblari Qadimgi davr mutafakkirlar Suqrot, Aflotun, Arastu va boshqalar bo'lishgan. Masalan, Suqrot: "Biz hammamiz Xudo uchun yaratilganmiz, faqat Xudo o'zi uchun mavjuddir. Xudoga xush kelish sening oroming, u bilan birga bo'lish – sening vazifang, sening barcha amallaring qoidasidir"², degan edi. Bu degan so'z, jamiyatni xudo yaratgan. U yaratgan narsalarni bilish orqali Xudoga xush kelish inson ruhining vazifasidir, degan g'oya asosida jamiyatning paydo bo'lishi, uning tarkibiy qismlar, boshqarish shakllari haqida bir qator ijobiy mazmunga ega bo'lgan falsafiy fikrlarni bayon qilishgan. Shu tariqa o'zlari yashagan davrdagi jamiyat uchun kerak bo'lgan g'oyalar asosida mafkuraviy ongni shakllantirishga harakat qilishgan.

Teologik model. Bu model Avreliy Avgustin (354-430) va Foma Akvinskiy tomonidan bayon qilingan bo'lib, jamiyatning tarixiy taraqqiyot yo'li faqat Xudo tomonidan belgilanishi, uning inqirozi esa Adam (Odam ota) va yeva (Momo havo) ning qilgan aybi bilan sodir bo'lishi uqtiriladi. Masalan, Avreliy Avgustin o'zining 401-yilda yozgan "Amru ma'rif" (Ispoved) nomli asarida: "Xudo eng oliy darajadagi mohiyatdir. Faqat uning borlig'i uning o'z tabiatidan kelib chiqib, boshqa barcha narsalar unga qaramdir. Xudoning borlig'i hech narsaga bog'liq bo'lmagan mohiyatdir. Boshqa hamma narsalar faqat ilohiy iroda tufayli mavjuddir. Xudo hamma mavjud narsalarning, hamma o'zgarishlarning yagona sababchisidir. Xudo faqat dunyoni yaratibgina qolmasdan, uni saqlab turadi, doimo yaratishda davom etadi"³, – degan holda xudoni falsafiy tafakkurning markaziy mavzuiga aylantirdi. SHu tariqa A.Avgustin jamiyatning yagona yaratuvchisi Xudodir degan

² Фарб фалсафаси. – Т."Шарк", 2004. – Б.70.

³ Творения блаженного Августина Епископа Иппонийского. 2-е изд. Киев, 1901-1915., ч.1–8. – С.49.

konsepsiyani ilgari surgan holda jamiyatning paydo bo'lishidagi teologik modelni yaratishga asos soladi.

A.Avgustinning O'rta asrlardagi izdoshi bo'lgan Foma Akvinskiy (1225–1274) Xudoning borligi quyidagicha, birinchidan, tabiatda harakat bor, biroq uni birinchi harakatga keltiruvchi kuch bu – Xudodir; ikkinchidan, dunyodagi bir biriga ta'sir qiluvchi kuchlarning sabablari bordir, bunda birinchi sababchisi – Xudodir; uchinchidan, tabiat va jamiyatda zaruriyat mavjuddir, bunda birinchi zaruriyat – Xudodir; har bir narsaning kamolot darajasi bordir, bunda eng oliy darajadagi kamolot darajasi rutbasiga ega bo'lgan kuch – Xudodir; har bir kishi foydali narsani egallash uchun biron bir maqsadga intiladi, bunda jamiki narsani maqsadga yo'naldiruvchi birinchi kuch – Xudodir⁴, degan fikrlar bilan isbotlashga harakat qilgan holda, jamiyatni ham yaratuvchi kuch ham Xudodir, degan holda jamiyatning kelib chiqishi haqidagi Yakka Xudolikni targ'ib qiluvchi teologik modelni takomillashtirib, uni xristian dinining mafkurasiga aylantirishga xizmat qilgan ruhoniylar sifatida din falsafasi tarixida iz qoldirgan shaxs hisoblanadi.

Naturalistik model. Bu model asoschilari Yangi davrda yashab o'tgan Isaak Nyuton, Rene Dekart, Sharl Lui Monteske, Djon Lokk va boshqalar hisoblanadi. Jamiyatning kelib chiqishi va rivojlanishi haqidagi bu modelning mohiyati quyidagilar bilan belgilanadi. Bunda **naturalizm**(lotincha *natura*– tabiat) *so'zidan olingan bo'lib, barcha ijtimoiy hodisalarni tabiat: fizik, geografik, biologik kabi kuchlar harakatining hosil deb falsafiy talqin qilishga aytiladi.* Bularga Lev Mechnikov, Vasiliy Klyuchevskiy va boshqalarning – *geografik*; Tomas Maltus, Lyudvig Gumpilovich, Vilyam Samnarlarning – *sotsial darvinizm*; Jozef Artur de Gobinoning – *irqiy- antropologik*; Aleksandr CHijevskiy, Lev Gumilevning – *kosmik jarayonlar va quyoshdan nurlanish ritmi* deb ataluvchi maktablari kiradi. Bu modelning yutug'i inson va jamiyatning tabiat borlig'idagi mavjudligini tan oliishi bo'lsa, asosiy kamchilligi esa inson va jamiyatni faqat tabiat qonunlari, ya'ni sotsial atomlarning harakati sifatida talqin qilib, ularning ijtimoiy mavjudod, sotsial

⁴ Йўлдошев С.А., Усмонов О.М., Каримов Р.Р. Қадимги ва ўрта аср Ғарбий Европа фалсафаси. – Т.: "Шарқ", 2003. – Б.159

fenomen ekanligini inkor qilishidir. SHunday qilib, bu naturalistik modelning asl mohiyati inson va jamiyatga xos bo'lgan mafkuraviy ong masalasini bir tomonlama, ya'ni tabiat kuchlarining ustunligini targ'ib va tashviq qilishga, ularning ijtimoiy va ma'naviy-mafkuraviy jihatlarini inkor qilishiga qaratilganligi bilan ifodalanadi

.Idealistik model. Bu model naturalistik konsepsiya modellaridan farqli ravishda insonni tabiatdan ihtotalagan holda jamiyatning ijtimoiy hayot sohalarini alohida xususiyatlarga ega bo'lgan mustaqil substansiyaga aylantiradi. Jamiyat tarixini bunday idealistik tarzda tushunish ma'naviy omillarni absolyutlashtirish oqibatining mahsuli bo'lib, bu insoniyat olamini ***“G'oya dunyoni boshqaradi”*** degan tamoyilga asoslangan holda tushuntirishga undaydi. Bu falsafiy-mafkuraviy konsepsiyaning ijodkori nemis mumtoz falsafasining yirik namoyondasi Georg Vilgelm Fridrix Gegel (1770–1831) hisoblanadi.

Gegelning fikricha tabiat va jamiyat hodisalarining asosida ”Absolyut ruh”, “Dunyoviy ruh”, ”Mutlaq g'oya” lar yotishini ta'kidlagan holda ”Bunda biz uchun ruh o'zining dastlabki tabiiy shart-sharoit, zaminlariga ega bo'lishiga qaramasdan, ularga nisbatan birinchi yaratuvchi absolyut haqiqat hisoblanadi. Bunday absolyut haqiqat (Ruh) tabiatni ko'zdan g'oyib qilib, odatda u g'oya shaklida zohir bo'ladi”⁵⁵, – degan edi.

Umuman olganda, Gegelning fikricha birlamchi dunyo ruhi, insondan ajragan aql bo'lib, moddiy olam esa ikkilamchi, ya'ni dunyo ruhining gavgdalanishidan iboratdir. Dunyo ruhi uningcha yaratuvchi sabab bo'lib, moddiy olam uning mahsulidir. Tabiat va jamiyatdagi har bir buyum yoki hodisa shakl bo'lib, uning mazmuni esa ruh yoki aqlidir. CHunki bu predmetlar ruhning gavgdalanishidan o'zga narsa emas. Dunyo ruhi mangu, u o'tmishda bor edi, hozir ham bor va kelgusida ham bo'ladi. U tabiat va jamiyatdagi hamma mumkin bo'lgan voqealarning manbai va harakatlantiruvchi kuchidir. Dunyo ruhi har doim harakat va rivojlanish jarayonida bo'lib, ruh o'z-o'zidan rivoji jarayonida yangi-yangi bosqichlarga o'ta borgan sari, uning ichki mazmuni to'laroq ochila boradi. Boshlab u o'z-o'zida rivojlanadi, so'ngra jonsiz va jonli tabiat ham inson shakllarida, undan

⁵⁵ Гегель. Энциклопедия философских наук. Т.3. Философия духа. – Москва: «Мысль», 1977. – С.15.

so'ng davlat, san'at, din va filosofiya shaklida ifoda etiladi. Olamdagi turli-tuman predmet va hodisalar ruhning o'z-o'zidan rivoji mahsulidir. Dunyo ruhining harakat va rivojlanish manbai uning ichki qarama-qarshiligida. Shu ichki qarama-qarshilik asosida ruh doim harakat, rivojlanish jarayonida, bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tib, tushunchalar shaklida, jamiyat va tabiatdagi predmet va hodisalar shaklida o'zini ifodalab boradi. Aql rivojining turli bosqichi sifatida turli kategoriyalar, shu jumladan mohiyat va voqea, sabab va oqibat, sifat va miqdor, imkoniyat va voqelik, tasodif va zaruriyat, erkinlik vujudga keladi. Bu kategoriyalar sof aqlning turli bosqichlari sifatida moddiy predmet va hodisalarga nisbatan birlamchi mazmun bo'lib, moddiy buyumlarning mohiyatini tashkil etadi.

Gegelning jamiyatning genezisi, evolyutsiyasi va rivojlanishi borasidagi asosiy falsafiy-mafkuraviy konsepsiyasining asosini “*Aqlga muvofiq narsalarning barchasi voqeiydir, voqeiy narsalarning hammasi aqlga muvofiqdir*” degan mazmundagi tezisi tashkil qiladi. Bunga ko'ra u tarixiy makon va zamonda mavjud bo'lgan real jamiyatni, uning boshqaruv tizimini tan olish zarurligini uqtiradi. Bu uning Pruss monarxiyasini” tarixiy aqlning ayyorligi”ni pesh qilish niqobi ostida, undagi hayot haqiqatlarini ochishga qaratilgan falsafiy-mafkuraviy ta'limoti edi.

Materialistik model. Jamiyatning genezisi, evolyutsiyasi va rivojlanishi haqidagi mazkur falsafiy-mafkuraviy modelning asoschilari nemis faylasuflari Karl Marks (1818–1883) va Fridrix Engels hisoblanadi. Ularning fikricha odam mehnat qilishi tufayli hayvonot dunyosidan ajralib chiqqan bo'lib, mehnat boyliklarini o'zlashtirishda odamlar o'rtasida tengsizlik kelib chiqadi. Bunda ijtimoiy ishlab chiqarish munosabatlari tizimi jamiyatning bazasini, boshqa huquqiy, siyosiy, mafkuraviy munosabatlar esa uning usqurmasini tashkil etadi. Antagonistik sinflar o'rtasidagi ziddiyat sinfiy kurash shaklida sodir bo'lib, oldin bitta, keyinchalik butun dunyoda yo'qsillar tomonidan proletariyat diktaturasining o'rnatilishiga, bu esa oxir oqibatda yerdagi jannat deb atalmish “kommunizm” ning qaror topishiga olib keladi, degan falsafiy-mafkuraviy modelni yaratib, uni amalga oshirishga bel bog'lagan edilar. Natijada, SSSR boshchiligidagi bir qator sotsialistik davlatlar

paydo bo'ldi va totalitar tuzum sifatida hayot sinovlariga bardosh berolmay tarix sahnasini tark etdilar.

Hozirgi kundagi jamiyatning genezisi, evolyutsiyasi va rivojlanishi haqidagi qiziqarli zamonaviy falsafiy-mafkuraviy konsepsiyalarni germenivtika, fenomenologiya, analitik falsafa, postmodernizm kabi falsafiy oqimlarning falsafiy-mafkuraviy qarashlarida ham ifodalanganligini ko'rishimiz mumkin.

Yuqorida qisqacha tadqiq qilingan barcha model va konsepsiyalar jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik, siyosiy, huquqiy birliklardan tashkil topgan ijtimoiy borliq shakllariga ta'sir o'tkazuvchi ijtimoiy ongning faol tarkibiy qismi bo'lgan nisbatan mustaqil mafkuraviy hayot sohasining ham borligini ko'rsatadi.